

## CADER IDRIS

Crib trawiadol Cader Idris sy'n sefyll allan, yn ymestyn i lawr yn raddol at y môr; gyda chrib hir arall, ychydig i'r De, yn arwain i fyny at gopa Tarren Hendre ac yn parhau i'r Gogledd Ddwyrain tuag at yr Aran. Hefyd, mae'r brynau uwchben Corris a Llanwrin, a elwir weithiau yn Goedwig Dyfi, yn y rhestr. Ceir sawl bryn gydag enw ffermydd ond nid yw pob un yn y rhestr oherwydd nad ydynt yn enwau mynyddig.

### Cader Idris 893m SH 711131

Mae'r ddadl rhwng cadair a'r term gosodol Brythoneg *\*cader* wedi parhau ers blynyddoedd. Ar un adeg fe dderbyniwyd rhai bod yna ffurf *\*cader* neu *\*cater* 'amddiffynfa' yn bresennol yn y tirwedd; yn gysylltiedig â'r Hen Wyddeleg *cathir* 'amddiffynfa, caer', Gwyddeleg Canol *cathair* 'caer maen'. Yn ddiweddarach, datganwyd nad oedd cysylltiad ieithyddol o'r fath, ymresymwyd bod cader yn yr enwau yn ffurfiad llygredig ac yn lle hynny bod cadair 'sedd, gorsedd'; o'r Lladin cathedra 'sedd, gorsedd', oedd yn gywir.

Dywedwyd yn gyffredinol hefyd mai ffurf dafodiaith leol yn unig y gair cadair oedd cader, er bod y ffurf cader yn cael ei defnyddio'n gyffredin ledled Cymru; hynny yw cyn i lawer o'r sillafiadau gael eu newid, e.e. Mynydd y Gader, Brycheiniog; Cader, Dinbych; Pencader, Caerfyrddin. Atodwyd yr ystyr ychwanegol 'annedd' a 'caer, cadarnle' fel diffiniad i'r gair cadair yn ddiweddarach; dim ond cader 'cadarnle' oedd yn y geiriaduron cynnar.

Elfen y gellid ei chanfod mewn nifer o enwau mynyddig yn ogystal â lleoliadau lle'r oedd safleoedd amddiffynnol caregog i'w cael; neu, roeddent yn atgoffa rhywun o amddiffynfeydd o'r fath. Mae'r Wyddeleg cathair 'caer cerrig' fel arfer yn ei Seisnigeiddio fel caher. Fe welir cathair/caher mewn llawer lleoliad yn ardal Connaught a Munster; e.e. mae enw'r mynydd Caherconree yn deillio o Cathair Conraoi h.y. 'caer gerrig Cú Roí'. Yn Nwyrain yr Alban, hyd yn oed cyn belled i'r gogledd â Swydd Aberdeen, mae un yn canfod ffurfiau Cadder a Catter yn ogystal â ffurfiau cathair Gaeleg e.e. Kathermothel o Cathair Mhaothail 'Caer Muthil'.

Ffigurol yw'r defnydd y gair cader yn yr enw Cader Idris o bob tebyg, ond nid ffigurol yn unig yw defnydd y term cader yn dopograffigol. Mae nifer o fryniau gyda'r gair cader yn ei enwau yn dangos safleoedd amddiffynnol yn gysylltiedig â hwy megis caer cynhanesyddol Caer Olau (ac amddiffynfeydd diweddarach) yng Nghader Ifan Goch, Conwy; hefyd, y gaer penrhyn o'r Oes Haearn uwch yr ysgol ym Mhencader, Caerfyrddin, i enwi dau.

Mae rhai yn methu gweld sut bod y gair benthyc cadair, o'r Lladin cathedra, wedi cael ei dderbyn fel term ar gyfer nodwedd ddirweddol statws uchel oni bai'r bod yna air tebyg, er gwahanol ei ystyr, yno eisoes. Rhaid cofio hefyd nad oedd y milwyr a oedd yn gorfodi rheolaeth Rufeinig ym Mrhydainyn yn siaradwyr Lladin cywir, er enghraifft amddiffynnwyd Segontium gyda lleng o filwyr o Germania 'Geltaidd'(Gwlad Belg).

Cadeir: 'A chair, a throne'. This is generally taken to be present in the place-names listed below, though a number of problems remain. It seems surprising that a word adopted into 'high-status' British Latin and Brittonic should have been taken up quickly as a term for naming hills or other landscape features, .....! AG James **The Brittonic Language in the Old North** 2017 (Scottish Place-name Society Website).

Mae Idris yn enw personol, ond yn hytrach na chawr chwedlonol, mae'r llawer yn credu mai Idris ap Gwyddno, Brenin Meirionnydd oedd. O bob tebyg, fe bu farw c.632 ar lannau'r Hafren mewn brwydr yn erbyn Oswald Brenin Northumbria. Pen y Gadair yw enw'r copa yn unig; ond yn lleol, Y Cyn yw'r enw ar y nodwedd carregog sy'n ffurfio'r copa pigfain; curn, cynn 'pentwr, crug, carnedd; côn, pyramid, tŵr pigfain; mwdwl'. Cader ydris 1573 Humphrey Llwyd Cambriae Typus,

Caddorydrick hill 1579 Saxton, Cadeir Idris 1586 William Camden, Caddorydrick Hill 1610 Speed, Caddorydrik hill 1645, Kader Idris 1646 map Willem Janz, Kader Idris c.1700 Parochialia.

Rhaid nodi hefyd: **Cader**, a castle, fortress, or any strong-hold, a strong fortified place; as Cader Idris, Cader Ddinmael, Cader Facsen. Hebrew Geder 'a fence, stronghold' [Unde Gades Hispaniae oppidum a Phoenicibus conditum, + Gadir vocatum] Arab. Gadir 'a fence'. 1753 **Antiquae linguae Britannicae**.

Y cyfieithiad o'r Lladin yw: 'Felly Gades, tref yn Sbaen a sefydlwyd gan y Phoeniciaid, ac a elwir yn Gadir'. Mae hyn yn cyfeirio at Cadiz heddiw, enw a oedd yn deillio o'r Lladin Gades (Groeg Gadeira); mae'r enw Gades/Cadiz yn deillio o'r Phoeniciaid gadir 'caer, lloc' ac fe'i cysylltir â'r nifer o enwau lleoedd o'r ffurf Agadir.

### **Mynydd Moel 855m SH 727136**

Yn aml, gellir dehongli moel fel mynydd sydd yn 'noeth' neu un sy'n 'grwn'; mae'r llethrau deheuol yn noeth ac yn go grwn eu ffurf. Ond, y tebygrwydd yw y ffurf pigfain pyramidaidd a weli'r o'r Gogledd sydd yma fel yr enw, felly, y moel 'copog, piramidaidd'. Mae carnedd ar y copa, tua 20m mewn diamedr, ac mae ganddo darddiad cyn-hanesyddol o ddyddiad anhysbys. Y Mynydd Moel c.1700 Parochialia.

### **Cyfrwy 807m SH 703132**

Mae'r gair cyfrwy 'gobell, sedd ar gefn ceffyl', sydd yn gyfystyr a Llydaweg *kevre*, Hen Wyddeleg *cyimrech*, yn cyfeirio at y pant yn y brig i'r Gorllewin o Gader Idris. Mae'r ddau fynydd yn ffurfio'r cyfrwy. Cyfrwy 1783 Thomas Pennant, Cyfrwy 1837 AO.

### **Mynydd Pencoed 791m SH 711121**

Anodd penderfynu pa ffordd mae'r enw wedi symud; enw fferm Pencoed wedi teithio i fyny'r bryn i ddynodi copa'r mynydd tybed. Nid oes coedwigoedd mawr ar waelodion y mynydd rŵan. Yr enw arall yw Daear Mawr sy'n rhoi ymdeimlad o ardal agored. Mynydd Pencoed yw'r enw a gysylltir â'r mynydd heddiw; fodd bynnag, mae'n bosibl bod enw clogwyn Twr Maen hefyd yn gysylltiedig â'r uchafbwynt ar un adeg. Mynydd Pen 'coed 1837 AO.

### **Top Tritiryn 766m SH 705118**

Enw lleol gweddol ddiweddar i'r top 'copa', ble mae tri + tiryn – sef bachigyn y gair tir 'eiddo'; copa syn safle ble mae ffin tair fferm yn cyfarfod. Nid yw'r enw ar y mapiau AO presennol.

### **Mynydd Gwerngraig 683m SH 744141**

Wedi'i enwi ar ôl y fferm, sydd wedi cymryd ei enw o enw'r grib greigiog sy'n ymestyn o'r mynydd i lawr i'r wern 'cors'. Roedd coed gwern yn bren pwysig ar un adeg, gan mai dyma'r pren a ddefnyddir i wneud clocsiau a chafodd llawer iawn o'r pren ei gludo i'r dinasoedd diwydiannol ar gyfer cynhyrchu clocsiau gan mai dim ond mewn ardaloedd llaith gorllewinol y mae'r goeden yn tyfu'n dda. Gau Graig, gyda'r ddau derm yn estynedig, cau 'caeedig' + craig 'roc'; yn cyfeirio at y cwm cul yn uchel i fyny ar un ochr i'r grib amlwg, a elwir hefyd yn Twll y Gwter. Fodd bynnag, mae un yn gweld Gau Graig fel yr enw ar y crib mynyddol ar fapiau 1830-80 6" yr AO.

### **Maesglase 674m SH 823152**

Maesglasfre oedd enw'r fferm gyfagos yn wreiddiol; maes 'tir agored' + glas 'llwyd' + bre 'bryn, ucheldir'; ond Maen Du ar yr hen fapiau. Maesglasiure 1425, maes y glasseie 1570 Llawysgrifau Pant yr Aur.

### **Waun Oer 670m SH 785147**

Gwaun 'tir corsiog uchel, rhostir' + oer 'agored, gwyntog'; enw da ar gyfer ardal agored o borfa

fynydd garw. Gwaun 'uwchdir, rhosdir', Hen Gymraeg *guoun*, Cernyweg *goon*, Llydaweg *geun*.

### **Craig Rhiw Erch 670m SH 817150**

Craig gyda rhiw 'allt' + erch 'brith, tywyll'; neu, erch 'erchyll, dychrynlyd'. Fe all y ddwy ffurf o'r elfen erch fod yn gysylltiedig ar fan.

### **Tarren y Gesail 666m SH 711059**

Defnyddiwyd y gair tarren i ddisgrifio nifer o elfennau yn y dirwedd; gall ddynodi 'bryncyn, bryn serth, sgarp, bryn creigiog, craig, clogwyn'. Hefyd, yn cael ei ddefnyddio ar gyfer 'twyn tywod, darn o dir gwael mewn rhai ardaloedd yn Ne Cymru. Mae'r gair cesail 'cil, twll, cilfach' yn cyfeirio at ddyffryn dwfn ar ochr mynydd a hyd yn oed ogof mewn rhai llefydd. Yma mae'n debyg ei fod yn cyfeirio at gwm dwfn Nant y Darren. Tarren y gessell 1591, Aran y Gesail 1796 Cambrian Register, tra mai Arran y Gessel yw'r enw ar y grib hir i gyd, Tarren Hendre ar fap Greenwood 1834.

Mae'r enw ar y mynydd wedi symud i ffwrdd i'r gogledd ddwyrain ar rai rhifynnau o fapiau modern yr AO. Yr enw arall welir ar fap ordnans 1837, ac yr enw gwreiddiol o bob tebyg, i'w Y Briddell-arw; sef briddell 'talp caled o bridd' + (g)arw 'bras', neu hyd yn oed 'mawn'.

### **Craig Las 661m SH 677135**

Enwir y mynydd ar ôl y clogwyn tywyll ar ei ochr ogleddol, clogwyn cysgodol sy'n (g)las 'llwyd'. Hefyd mae'r enw Tyrrau Mawr ar rai o'r mapiau; ond y tebygrwydd yw mai nad tyrrau 'pentwr' ond llygriad y term tyr(i)au; lluosog y gair tŵr, gan gyfeirio at yr asennau uchel sy'n ffurfio'r clogwyn. Mae yna lwybr serth, sef Llwybr Cam Rhedynen yn codi'n igam-ogam i'r bwlch ychydig i'r Dwyrain; nid ydyw'n ffordd Rufeinig fel a dynodi'r ar fap AO cynnar.

### **Cribin Fawr 659m SH 795153**

Dyma'r enw agosaf at y copa. Gall 'cribin' cribin ddynodi 'crib, sgarp' yn y dirwedd; yn wir mae clogwyn neu sgarp amlwg i'w gael. Ar hen fapiau'r AO 6", roedd yr enw yn llawer agosach at y copa. Ygribin Fawr 1834 Map Greenwood.

### **Tarren Hendre 633m SH 683042**

Yr enw gwreiddiol oedd Trum Tair Tarren, mae'r trum 'cefn, cefnen' yn amlwg, y tair tarren oedd Tarren Hendre, Tarren Cwm Ewin a Tharren Rhosfarch. Gall tarren ddynodi nifer o nodweddion gan gynnwys 'bryncyn, bryn serth, llethr serth, bryn creigiog, clogwyn', yn yr ardal clogwyn yw'r ystyr tebygol. Tarren Hendre yw'r clogwyn ychydig i'r Gogledd o'r copa; un sydd wedi ei enwi ar ôl yr hen fferm Hendrewallog. I'r rhai a oedd yn gweithio yn y chwarel, Tarren Hendre oedd yr enw ar y rhan yna o'r mynydd. Tarren Rhosfarch sydd i'r De, tra bo Tarren Cwm Ewin (687040) heb unrhyw enw ar y mapiau modern. Hendre 'trigfan sefydlog', Cernyweg *hendra*; defnyddir y term hen ar gyfer lleoliad sydd wedi'i glirio ar gyfer amaethyddiaeth neu anheddiad yn gynnar. Mae tri chrug crwn mawr Oes yr Efydd ar y copa, yn rhoi argraff oleo liad pwysig yn y gorffennol.

### **Twll yr Ogof 622m SH 659114**

Twll 'agoriad' + ogof 'twll tanddaearol'; hefyd, fe all ddynodi 'agen, ceudod' i ddisgrifio man caeedig.

### **Carnedd Lwyd 616m SH 684135**

Clogwyn yw'r garnedd, Cernyweg *carneth* 'pentwr o greigiau', gydag agwedd cysgodol tywyll, yn 'llwyd'. Mae'n debyg bod yr enw cyfagos Tyrrau Mawr yn cyfeirio at yr asennau fertigol amlwg ar lethrau'r gogleddol y mynydd.

### **Craig Portas 605m SH 802141**

Y graig yn yr enw yw'r clogwyn amlwg yn agos i'r copa; ond mae'r gyfres gyntaf map AO 1837 yn dangos yr enw yn syml fel Portas yn unig ac ar y mynydd yn hytrach nag fel enw clogwyn. Tybed

os oes cysylltiad gyda portas, portais 'llyfr gwasanaeth cludadwy', llyfr a ddefnyddir yn yr Oesoedd Canol; oherwydd tebygrwydd ffurf y clogwyn i lyfr agored. Y dewis arall yw bod yna ffurf llygredig y gair portis 'drws, bwlch, porth'; yn deillio o'r Lladin *porta* 'adwy, drws' neu'r Saesneg Canol *port(e)* 'adwy'; geiriau sy'n dynodi un neu fwy o fylchau drwy'r bryniau yn yr ardal. Ar un adeg yr oedd rhai llwybrau ar hyd y gefnen yn galluogi symudiad anifeiliaid De - Gogledd (ac yn ôl) heb orfod defnyddio Bwlch yr Oerddrws. Dyl'r nodi mai Bwlch y Cefn oedd hen enw beth sydd nawr ar y mapiau fel Mynydd Gartheiniog, yn 812130. AO Portas 1837.

### **Mynydd Ceiswyn 605m SH 773139**

Tir mynydd y fferm Ceiswyn, a oedd berchen y tir ar un adeg; Mwdwl Eithin oedd yr hen enw. Mwdwl 'twmpath, tas, pentwr' + eithin 'planhigyn bythwyrdd tir garw', weithiau fel coelcerth; ond, gall yr enw ddynodi bryn ble roedd ffurf y mynydd yn atgoffaol o dwmpath. Ar un adeg, os oedd angen anfon arwydd yn gyflym yr oeddynt yn creu pentyrtau eithin mewn mannau amlwg, i'w oleuo mewn cyfnod o argyfwng. Defnyddiwyd eithin oherwydd ei fod yn hawdd ei osod golau, hyd yn oed mewn tywydd gwlyb.

### **Mawnogydd Duon 597m SH 729073**

Dyma gopa Dwyreiniol cefnen hir Tarren Gesail, nid oes enw arall ar y copa ar y mapiau cynnar; ond mae'r enw Mynydd Braich Goch wedi crwydro'n agosach dros y blynyddoedd. Lluosog y gair mawnog 'cors fawn'. Tarren Cadian oedd enw arall yn ar y bryn yn y map cyfres cyntaf yr AO yn 1837. Mawnogydd Duon 1837 AO.

### **Mynydd Dolgoed 576m SH 797137**

Porfa mynydd y fferm, Dolgoed [dol 'porfa' + coed 'coetir'].

### **Y Graig Goch 574m SH 715085**

Er ei fod yn cael ei alw'n syml Y Graig Goch, nodwedd y llus a'r rhedyn ar ei lethrau yw'r cyfeiriad at y lliw yn hytrach na'r creigiau. Sgarp trawiadol sydd, ar un adeg ar ôl Oes yr Ia fe gwmpodd màs enfawr o'r mynydd i lawr i'r dyffryn islaw, gan greu llyn rhuban Llyn Myngul. Mae'r llyn bellach yn llawer is nag y byddai wedi bod. Y graig Koch c.1700 Parochialia.

### **Boncyn Tyddyn Du 560m SH 726144**

Boncyn is the diminutive of bonc 'hillock', the Tyddyn Du is a farm name.

### **Tap Llwyd 550m SH 720065**

Heblaw'r defnydd cyffredinol y gair tap 'craig sy'n taflu dros ei throed. Gordo' mae yn cael ei ddefnyddio mewn rhai mannau i ddisgrifio creigiau uwch llethr serth. Mae'r enw ar yr hen fap AO 6" 1887, ac yn rhan o gefnen hir Tarren y Gesail.

### **Pen y Graien 550m SH 659023**

Dyma'r enw ar y map AO cynnar 1837; mae graien yn ffurf lygredig leol ar graian 'graeon, gro'. Tarren Cwm-ffernol ar y mapiau Ordnans presennol, hefyd, yr enw ar y clogwyn ar flaen y dyffryn, a'r fferm.

### **Braich Ddu 546m SH 645121**

Braich' trum, crib', gair a fenthycwyd (o bob tebyg) o'r Lladin *bracchium* 'braich, rhywbeth sy'n ymestyn allan' + du 'tywyll'. Rhoddwyd llawer o eiriau yn Gymraeg, yn ogystal ac mewn ieithoedd eraill, ar un adeg fel geiriau benthyg Lladin, efallai na fyddant yn cael eu hystyried felly heddiw.

### **Mwdwl Eithin 545m SH 745109**

Mae'r mwdwl 'pentwr' o eithin 'eithin' yn derm eithaf cyffredin yng Nghymru am fryn gyda ffurf fel tas. Er mwyn gwella'r tir, byddai'r eithin wedi'i dorri a'i glirio i domen a'i losgi, yna byddai'r lludw

yn ymledu dros y ddaear i wella ffrwythlondeb. Mae enwau eraill hefyd, mae Mynydd Dol-ffanog a Mynydd Hafotty yn cyfeirio at ffermydd isod; mae Ceiswyn yn fferm ychydig ymhellach i ffwrdd. Fodd bynnag, ar hen fapiau'r AO 6<sup>o</sup> cynnar, a map 1837 mae un yn dod o hyd i Gallt Ystrad Gwyn. Pen y mwdwl eithin yn ystrad gwyn c.1700 Parochialia.

#### **Trum Gelli 535m SH 656016**

Wedi'i nodi fel AO Trum 'Gelli 1837, mae'r collnod yn dangos bod y fannod 'y' wedi diflannu ond mae'r treigliad yn parhau. Trum 'cefn, cefnen' + celli 'llwyn, coedwig'

#### **Mynydd Cedris 530m SH 708081**

Fe geir Cedris fel enw fferm, yn (689082), ond mae rhai wedi cynnig yr enw fel enw personol Cedris neu Cedrys; llygriad ar Gader Idris i eraill? Gwelir Cedris mewn nifer o safleoedd yn yr ardal, yn wreiddiol o'r hen dyddyn. Ond rhaid nodi'r cofnod r. Cedris yn 1763, ble mae'r r. yn cyfeirio at afon tybed. t. Kedris c.1700 Parochialia, Bwlch Cedris & Pont Cedris 1733. Yr enw cyntaf i'r mynydd ar y mapiau AO oedd Cern Cedris 1837.

#### **Mynydd Ty Glas 526m SH 722085**

Ty Glas yw'r enw'r tyddyn/ferm islaw; ty 'anheddfan' + glas 'llwyd' sydd.

#### **Mynydd y Gader 517m SH 715152**

Mynydd 'uwchdir' + y + cader 'amddiffynfa'; nid yw enw'r bryn ar fapiau cyfoes yr AO, ond dyma ei enw ar fap 1837. Yn y blwyddnodion, bu farw Idris ap Gwyddno, Brenin Meirionnydd yn y 7fed Ganrif drwy dagiad yn hytrach na mewn brwydr yn erbyn Oswald. Yr oedd ('kadr') amddiffynfa neu fryngaer Idris ar lethrau'r mynydd; a'i yma oedd? Safle anghysbell braidd, felly rhaid nodi'r amddiffynfeydd eraill agos, sef Craig y Castell 280m 693173 & Craig y Castell 252m 695157.

#### **Moel y Geifr 515m SH 716051**

Lluosog y gair gafr, gair sy'n gysylltiedig â'r Llydaweg *gavr*, *gaor*, Hen Lydaweg *gabr*, Hen Wyddeleg *gabor*. Mae'r enw bellach gryn bellter i ffwrdd ar fapiau modern; hefyd, ar fapiau'r AO 6<sup>o</sup> cynnar, nodwyd mai Moel y Geifr ydoedd. Foel y Geifr ar fapiau'r AO presennol.

#### **Mynydd Fron Fraith 514m SH 747117**

Enw sydd yn cyfeirio at wahaniaethau mewn lliw'r llystyfiant a chreigiau gyda'r llethrau yn fraith, sef ffurf fenywaidd y gair brith, 'amryliw' ac a welir yma yn ei ffurf dreiglliedig.

#### **Pen Trum Gwr 511m SH 651029**

Mae'r gair trum 'cefnen' yn gysylltiedig â Hen Gymraeg *drum*; Cernyweg *trum*; Gwyddeleg *druimm* 'cefnen, tyle' mynydd'. Fe all y gair ddisgrifio bryncyn, bryn neu gefnen, braich yn ymestyn allan o'r mynydd. Tra bo cwr 'rhan sy'n meinhaus, terfynu mewn pwynt'; yn enw addas ar y trum.

#### **Moel Cwm yr Eglwys 508m SH 827157**

Craig Buarth Glas yw enw'r clogwyn ac enw arall ar y bryn.

#### **Crach Fynydd 508m SH 769127**

Crach 'cramennog, darn o dir gwael'; y tebygrwydd yw bo'r enw'r mynydd wedi mudo i lawr at fferm Crach Fynydd.

#### **Godre Fynydd 508m SH 756097**

Godre 'rhan gwaelod mynydd neu bryn'; neu, 'ffin, ymyl' gyda'r synnwyr ffigurol o ardal anghysbell, yn hytrach na bryn go(r) 'uwchben' + dre 'anheddiad'. Mae enw arall ar y bryn i'w weld ar hen fapiau'r AO 6<sup>o</sup> fel Y Garnedd Wen. Godre Vynydd c.1700 Parochialia.

### **Mynydd Rugog 504m SH 728093**

Rugog yw enw'r ffarm, yn (733097). Mae'r term yn ffurf estynedig o'r gair grugog 'llawn grug' + -og 'tebygrwydd i, cysylltiad â'. Ysgrifennwyd fel Mynydd Rigog ar fapiau'r AO 6<sup>th</sup> cynnar, y ffurf Rigog yn unig ar fap ordnans 1837. Rugog Fawr c.1700 Parochialia. Mae'n bosibl mai ar ôl y clogwyn ar hyd ei ystlys ogleddol y cafodd y bryn ei henwi'n wreiddiol, sef Craig Goch. Fodd bynnag, mae'n debyg bod y 'mynydd' h.y. porfa'r ucheldir wedi'i enwi ar ôl y fferm Rugog (yn 733097), fel y mae llawer o'r ucheldiroedd yn yr ardal benodol hon, byddai hyn yn caniatáu dehongliad amgen. Yn lleol, dehonglir yr enw fel Rhygog, man lle tyfir rhyg 'ÿd gwydn'.

### **Trawsfynydd 493m SH 641109**

Y disgrifydd yn yr enw yw'r synnwyr croes 'ar draws, traws; trwy'. Mae'r bryn i'w weld uwch y llwybr hynafol Y Ffordd Ddu, sy'n dilyn llwybr yn gwehyddu trwy'r mynyddoedd yn rhwydd ac yn cadw draw o'r llethrau arfordirol serth.

### **Bryn Llwyd 486m SH 729073**

Bryn 'bryncyn' + llwyd, fe welir yr enw Mynydd Braich Goch hefyd.

### **Mynydd Braich Goch 486m SH 729073**

Mynydd Braich Goch yw'r enw heddiw; ond yr enw a welir ar map cyfres cyntaf yr AO yn 1837 Cloddfa'r Geuwern.

### **Moel Dinas 478m SH 842143**

Uwch Dinas Mawddwy, wedi ei gofnodi fel Foel Dinas ar fapiau AO presennol. Nid yw'r archeolegwyr wedi darganfod unrhyw hoel o ddinas 'caer' ar y bryn. Ond oherwydd y llethrau serth sy'n bron yn cylchu'r bryn mae yn safle da i gadw anifeiliaid mewn llociau gwrych yn ystod cyfnodau o ofid.

### **Mynydd Rhyd-galed 475m SH 703041**

Mynydd 'porfa uwchdir' y fferm Rhyd Galed; rhyd 'ford' + caled 'anodd, garw' ac mae'n debyg ei fod yn cyfeirio at fan croesi gyda llif drwg ar un o'r afonydd neu'r nentydd gerllaw.

### **Mynydd Llwydiarth 470m SH 792127**

A'i hwn oedd y Moel Llwydiarth a enwid fel rhan o'r ffin daliad tir yr Abaty. Moyllywydyath 1209 Siarter Cymer.

### **Mynydd Cwmcelli 469m SH 804099**

Cwmcelli oedd enw'r fferm fechan ar lethrau'r bryn; cwm 'dyffryn' + celli 'llwyni'. Yr oedd yr enw yn ymhellach i'r dwyrain ar un adeg. Cumkelly 1209 Cymer, Ffridd Cwm Celli 1837 AO.

### **Mynydd Pennant 463m SH 665105**

Pen 'copa, diwedd, blaen' + nant 'dyffryn'. Bryn arall a enwir ar ôl y fferm, neu y plwyf; enw'r plwyf yw Llanfihangel y Pennant. Yn lleol Ffridd Newydd yw enw'r mynydd.

### **Pen y Garn 458m SH 626108**

Gall y term carn 'tomen o gerrig' nodi mwy na nodwedd a wnaed gan ddyn fel carnedd. Yn y dirwedd gall y term gyfeirio at ben creigiog, bryn wedi'i orchuddio â chraig neu nodweddion sgri neu hyd yn oed fynydd siâp carnedd. Mae'r gair carn yn gyfatebol i'r Llydaweg *karn*; Cernyweg *karn*; Gwyddeleg *carn* 'twr o gerrig' a'r Lladin *cornu* 'corn'. Pen y Crug oedd yr enw arall ar y fan a'r lle ar fapiau cynnar yr AO; crug 'bryncyn, cnwc; carnedd'. Mae yna hen biler triongli ar ben carnedd hynafol mae'n debyg. Pengarn 1837 AO.

### **Moel Grochan 450m SH 769107**

Nid yw'r chwareli o bwys i'r enw fel crochan 'llestr'. Oherwydd, nodwyd yr enw fel Moel Grychan yn Archif Melville Richards ac yn yr un archif fe geir y ffurf Kraig Mael grychan c.1700 Parochialia. Felly cysylltiad â'r gair crych 'rhychlyd, garw' sydd o bob tebyg; oherwydd yr ardaloedd creigiog ar y llechweddau.

#### **Y Foel Ddu 448m SH 697095**

Moel 'bryn' sy'n dywyll ei wedd, oherwydd y creigiau neu llechweddi cysgodol.

#### **Cwr Bach 443m SH 647033**

Yr enw ar fap yr Arolwg yn 1837 oedd Tarren y Barcut 'clogwyn y boncath', enw a welir heddiw ychydig i'r Gogledd o'r copa. Cwr Fach oedd yr enw ar fap 1887, sef cwr 'rhan sy'n terfynu mewn pwynt' yn hytrach na gŵr 'dyn, person'. Nid yw'r Gŵr Bach a welir ar fapiau cyfoes yr AO yn gywir.

#### **Mynydd y Tri Arglwydd 442m SH 813094**

Ardal ble roedd ffiniau tiriogaethau'r tri arglwydd yn cyfarfod, sef Gwynedd, Powys a Deheubarth. Nid oedd arglwyddiaethau'r oesoedd canol cynnar o reidrwydd yn cael eu rheoli gan gymwynasgarwch; mae cyflymder y newidiadau mewn perchnogaeth yn arwydd o'r gwrthdaro a'r mewn ymladd a oedd yn digwydd.

#### **Esgair Berfa 430m 637095**

Mae'r esgair 'cefn, cefnen' yn gysylltiedig â'r Llydaweg *esker*, Hen Gernyweg *escher*, Gwyddeleg Canol *escir*. Enw sydd yn disgrifio trwm neu gefnen hir o fynydd yn debyg i fraich, fel sydd yn y man. Ni ddylid derbyn y gair berfa 'whilber' fel esboniad i'r enw. Wrth edrych ar y ffurflenni cynharach mae rhywun yn gweld bod yr enw'n adlewyrchu'r ffaith bod y brig yn cael ei leoli yng nghanol neu ei amgylchynu gan fryniau eraill trwy ddefnyddio'r term perfedd 'canol, yng nghanol'. Esgair berveth 1576/7 Llawysgrifau Maesyneuadd, Esger berveth 1632 a Esker perfedd 1650/1 Llawysgrifau Peniarth, Esgair Berfa 1837 AO.

#### **Craig y Gamell 424mSH 850133**

Fei enwid ar ôl yr afonig Nant y Gamell. Craig-'gamell 1836 AO.

#### **Y Fedw Lwyd 424m SH 805094**

Gall y gair bedw ddynodi llwyn neu ardal o goed bedw. Bedw Lwyd c.1700 Parochialia, Y Fedw-lwyd 1838 AO. Fedw-lwyd sydd ar y mapiau AO cyfoes.

#### **Bwlch y Cefn 410m SH 812129**

Bwlch y Cefn oedd yr hen enw ar y bryn ar fapiau cynnar, Mynydd Gartheiniog sydd yna nawr, wedi codi o'r fferm Gartheiniog.

#### **Mynydd Ty'n y Fach 409m SH 688097**

Wedi ei enwi ar ôl y fferm Ty'n y Fach 1837 AO, sef porfa fynydd y fferm, bach sy'n gysylltiedig â bach 'cam, bachog, enciliol' yn hytrach na bach 'maint lleiaf'. Mynydd Nant yr Eira yw'r enw lleol, enw a godwyd o fferm a nant i lawr i'r De.

#### **Tarren Cadian 408m SH 745069**

Y tebygrwydd yw mai enw personol sydd, gyda Cadien fel ffurf dafodieithol leol ar yr enw Cadian. Fe welir Nant Cadian a Chwm Cadian islaw. Cwmcadyen 1292 SCC, Taren Cadian 1837 AO.

#### **Moel Maes y Wern Goch 405m SH 714044**

Nid moel 'bryn crwn' cywir ond cefnen, wedi ei enwi ar ôl y fferm.

### **Moel Heulen 403m SH 776082**

Mae Heulen yn hen enw personol; heulen yw'r bachigyn unigol y gair haul 'heulwen, goleuni' yn hytrach na llygriad yr enw personol Heilyn. Rhaid nodi'r enw Coed Rhyd y Biswail cyfagos, yn (786074), mae'r gair biswail 'tom, tail' yn rhoi synnwyr o ryd fudr. Oes yna gysylltiad felly tuag at enw'r bryn drwy eulon, eulan 'tom, cagl'.

### **Corlan Fraith 401m SN 631000**

Yn gyffredinol, mae corlan 'ffald, lloc' yn derm lle mae ardal wedi'i hamgáu i gadw da byw. Fraith yw'r ffurf fenywaidd estynedig o fraith 'amryliw'. Mae yna nifer o olion cyn-hanesyddol ar ei lethrau ac ar y brig mae carnedd adfeiliedig gyda phwynt trig adfeiliedig. Ni wyddys union oedran y garnedd. Corlan fraith 1837 AO.

### **Mynydd Cymerau 400m SH 786116**

Mae'r defnydd y term cymerau yn un addas iawn, sef lluosog y gair cymer 'man cyfarfod neu afonydd neu nentydd', ac fe welir sawl un ger fferm Cymerau. Mae cymer a hefyd cymerau yn digwydd yn aml mewn enwau yng Nghymru ac mae'n gysylltiedig â Llydaweg *kember* [a roddwyd yr enw'r ddinas Quimper], Gwyddeleg Canol *commar* 'man cyfarfod dyffrynnoedd, afonydd'.

### **Ffridd Llwydiarth 393m SH 796121**

Ffridd 'porfa fynydd', benthyciad o'r Saesneg Canol *frith*, Hen Saesneg *fyrhoðe* 'coed, llechwedd coediog'. Llwydyrath 1209 Siarter Cymer.

### **Allt Lwyd 392m SH 614078**

Allt 'uchder, clogwyn, llethr serth', Hen Gymraeg *alt*, + llwyd 'llwydwyn'; sydd yn gysylltiedig â Hen Gernyweg *luit*; Hen Lydaweg *loit*. Mae'r lliw llwyd yn amrywio o 'llwydwyn, dulwyd; gwelw; llwygoch, brown'. Iralltlhuyt 1209 Siarter Cymer, Pen y Gorlan 1837 AO.

### **Mynydd Tymawr 390m SH 770075**

Porfa mynydd y fferm Tymawr.

### **Mynydd Hendre Ddu 383m SH 803120**

Tir mynydd fferm Hendre Ddu. Yr hendre 'trigfan sefydlog' oedd y man i lawr yn y dyffryn ble roedd y teulu a'i anifeiliaid yn treulio misoedd y gaeaf. Yr Hendre Ddu c.1700 Parochialia.

### **Bryn Brith 383m SH 664154**

Bryn 'uwchdir' + brith 'brych, smotiog, amryliw' yn derm da ar gyfer tir cymysg ac felly yn un go gyffredin yn nhirlyn Cymru. Mae'r gair brith yn gysylltiedig â'r Llydaweg *breiz* 'amryliw' o'r Celtaidd \**mriktā* 'smotiog'.

### **Mynydd Pen Lan 380m SH 793088**

Pen Lan yw enw'r fferm, tyddyn bychan sydd dal yna.

### **Mynydd Fron Felen 380m SH 764075**

Porfa mynydd y fferm Fron Felen; sef bron 'brig', tra bo'r elfen felen yn dangos y lleisiad lleol wrth dreiglo'r gair melyn.

### **Pared y Cefn Hir 380m SH 664154**

Ar y mapiau cynnar yr Arolwg dyma'r enw ar hyd y gefnen hir, nawr mae o braidd allan o'i le, i'r Gogledd Ddwyrain o'r amddiffynfa cyn-hanesyddol. Pared 'mur, wal' + cefn 'cefnen + hir. Gwelir, amddiffynfa hir a chymhleth yn dilyn y gefnen am tua 600m, sydd yn defnyddio'r creigiau naturiol ar y ddau ochr i greu safle cadarn. Gair a fenthycwyd o'r Lladin *parēt-* yw pared, weithiau parwyd, ac fe'i gwelir weithiau yn enwau clogwyni yn Ffrainc a Sbaen fel *paret(e)*.

### **Coed Mawr 378m SH 815119**

Coed 'llwyn(i)' + mawr 'eang', enw sy'n atgofiadol o'r coedwigoedd.

### **Y Grug 376m SH 809103**

A oedd y gryg 'myncog', ond hefyd fel cyfeiriad at 'rhos, rhosdir' yn arbennig o amlwg ar un adeg. Mae'r enw wedi ei wneud yn arbennig oherwydd y fannod 'Y', nawr ardal o goedwigoedd conwydd.

### **Mynydd y Foel 374m SH 802112**

Y tebygrwydd yw bo'r ffurf a welir wedi datblygu drwy godi enw fferm neu dyddyn gydag enw fel 'Y Foel', ac yn hwyrach ymlaen mae enw'r fferm wedi trosglwyddo fel enw'r borfa fynyddig.

### **Mynydd Cefn Caer 358m SH 702033**

Mae cefn 'trum, esgair' + caer 'cadarnle' yn enw sy'n rhoi synnwyr o safle amddiffynnol. Mae'r gair caer yn gysylltiedig â'r Gernyweg *ker* 'tref', o'r Frythoneg \**kagro* 'anheddiad wedi ei gau'. Keven Caer 1603, Mynydd Cefn-caer 1837 AS.

### **Camlan 353m SH 849125**

Mae'r cam 'crwm' yn cyfeirio at y glan 'ymyl' afon, llechwedd, mynydd; troad afon o gwmpas fferm Camlan Uchaf, neu lechwedd grom tybed. Mae cam yn elfen sy'n gysylltiedig â'r Gernyweg *cam*; Llydaweg *kam*; Hen Wyddeleg *camm* 'crwm' ac yn un cyffredin yn y tirwedd. Rhiw Pen-hafan 1887 yw'r enw a welir ar fap AO 6" a thir comin oedd y bryn ar un adeg.

### **Bryn Dinas 346m SO 646999**

Bryn 'bryncyn' + dinas 'cadarnle' o'r Hen Gymraeg *din* 'amddiffynfa', Brythoneg/Gauleg \**duno*. Mae yna nifer o weddillion cyn-hanesyddol ar y bryn, gyda chrug, carneddau, cistiau a tumulii; nid yw eu union nifer a'u lleoliad wedi'u diffinio eto.

### **Mynydd y Foel 342m SH 631022**

Dyma'r enw ar fapiau'r AO yn 1837, nid oes enw arno heddiw.

### **Moel y Ffridd 342m SH 833118**

Y ffridd yw rhan isa'r mynydd, gai'r benthg o'r Saesneg Canol *frith*. Foel y Ffridd sydd ar fapiau AO cyfoes.

### **Mynydd Esgairneiriau 340m SH 789094**

Esgairneirion oedd un cynnig ar yr enw. esgair 'sbardun' sy'n rhedeg i lawr heibio'r fferm o'r un enw. Tybed os llygriad ar y gair anner, annair 'heffer, treisiad' sydd (neu un lluosog, sef anneiredd), yn hytrach na enw personol sy'n debyg i Aneirin; neu, aneiriau 'gwarth'? Esgeyranneired [Esgeyrannery] 1200 Cofnod Caernarfon, Esgeiraneryn 1209 Siarter Abaty Cymer, Escair aire c.1700 Parochialia, Mynydd Esgair-Aneurin 1887 AO 6".

### **Mynydd Cwmgerwyn 333m SH 807109**

Cwm Gerwyn yw'r enw ar y dyffryn islaw; os nid yr enw personol Gerwyn sydd, y tebygrwydd yw mai cerwyn 'powlen, twb'; neu, y gair gerwin 'garw, llym; ofnadwy'. Y ffurf ar y mapiau AO 6" cynnar 1887 oedd Cwm Garwrhyn, sy'n tueddu i'n cyfeirio tuag at garw 'bras, anodd' + rhyn 'anhyblyg, garw' neu' yr elfen rhyn a welir yn y gair penrhyn, cymharer â Hen Wyddeleg *rind*, *rinn* 'pwynt, pig, copa, penrhyn'. Kinnygerhwyn 1209 Siarter Abaty Cymer.

### **Mynydd Crwper 333m SH 800068**

Benthyciad o'r Saesneg Canol *croupere*, *crouper* 'pedrain, pen ôl'; yn atgof o ben ôl ceffyl tybed.

### **Craig Ysgiog 325m SH 684104**

Mae'n debyg bod y bryn wedi'i enwi ar ôl nant Nant Ysgiog, sy'n llifo i lawr ei lethrau Deheuol. Ceir un lleoliad arall gyda'r enw Ysgiog yn Sir Frycheiniog, ar fap degwm a map AO 1837 rhoddwyd enw'r fferm hon fel Ysgoig. Ôl-ddodiad ansoddeiriol yw'r -iog, tra bod gan y gair ysgo ddau bosiblwydd yma 'goleddf, gwyro'; neu, 'cam, crwca'. A yw'r naill ystyr neu'r llall yn cytuno gyda'r dopograffeg nant Nant Ysgiog. Gyferbyn â fferm Gwastadfryn, mae'r ffrwd (heb eu henwi ar fapiau'r AO) yn llifo i lawr mewn tro mawr; gan ddisgyn i'r Gogledd-orllewin i ddechrau, i droi'n raddol i lifo i'r De-orllewin. Os na, efallai y bydd byrhau neu lygredd cudd o air fel llysg 'mwcws' + -iog yn yr enw.

### **Y Darren 324m SH 825078**

Mae sawl ystyr i'r gair tarren, rhaid dewis rhwng 'bryncyn, bryn serth, llethr'.

### **Pen Moelyn 320m SH 670155**

Bryn gyda pen 'copa' + moelyn 'noeth', gall hefyd dynodi person moel ddi-wallt.

### **Bryn Dinas 320m SO 642997**

Nid oes dinas 'amddiffynfa' yna, ond fe welir carnau a thwmwlws. Fei enwir fel Mynydd Bychan 1837 AO.

### **Ffridd Cocyn 313m SH 625043**

Dyma fryn gydag enw sy'n sicr yn adlewyrchu ei siâp. Ffridd 'rhostir, porfa fynydd garw' gyda ffurf fel tomen cocyn 'pentwr, pentwr, tas'.

### **Ffridd Rhyd y Biswail 312m SH 793068**

Wedi ei enwi ar ôl hen dyddyn o'r enw Rhyd y Biswail [rhyd 'man croesi afon' + biswail 'tail'].

### **Mynydd Pant Coch 312m SH 781059**

Wedi ei enwi ar ôl fferm Pant Coch.

### **Ffridd y Glyn 306m SH 816081**

Mae'r gair ffridd yn dynodi y rhan isaf o borfa fynyddig sydd fel arfer wedi ei gau mewn gyda waliau cerrig. Benthyciad o'r Saesneg Canol *frith* 'i gau mewn'.

### **Llanfechan 304m SH 772056**

Y tebygrwydd yw mai llain 'stribed, clwt (o dir)' + fechan sydd?

### **Craig y Merwydd 296m SH 645135**

Ffurf llygredig y gair y gair morwydd 'merwydden, coed o'r tylwyth Morus'; ond, fe all fod yn enw personol hefyd, fel yn Merwydd fab Moridred.

### **Mynydd Rhiwerfa 288m SH 665067**

Heddiw, mae'r mynydd wedi ei enwi ar y mapiau ar ôl fferm Rhiwerfa; tra bod yna enw arall ychydig i'r Gogledd sef Gamallt. Mae Gamallt, sef cam 'crwca, ' + allt 'llechwedd' yn enw addas oherwydd y troad mawr yn y llethr ar ochr ogleddol y bryn, a'r afon hefyd. Gamallt oedd yr unig enw ar y bryn i gyd ar fap ordnans 1837.

### **Y Foel Wyllt 288m SH 633046**

Mae'n debyg bod y gair gwyllt 'ffyrnig' yn yr enw yn cyfeirio at ardal heb ei drin yn hytrach nag ystyron geiriadur eraill. Moel Craig Eryr oedd hen enw arall ar y bryn. 'Foel-wyllt 1837 AO.

### **Trefcaereinion 282m SH 830091**

Mae'r enw yn rhoi tref 'trigfan' + caer 'amddiffynfa', gyda'r enw personol Einion; nid oes llawer o hoel o unrhyw drigfan nag amddiffynfa.

### **Craig y Castell 280m 6SH 93173 & Craig y Castell 252m SH 695157**

Nid bryniau sy'n atgoffaol o safleoedd amddiffynnol, mae yna ddwy gaer amlwg ac maent yn o agos at ei gilydd. Castell Craig y Waun yw'r enw arall ar y copa uchaf o'r ddau. Mae'r ddau gyda waliau cerrig dwbwl a'r tebygrwydd yw bod y ddau o'r cyfnod Oes yr Haearn. Darganfuwyd torch aur ger Llyn Gwernan (706160) ym 1823, roedd yn wialen droellog 107cm o hyd ac yn pwysu 248gram. Tybed os un o'r rhain oedd cader 'amddiffynfa' Idris?

### **Cefn Llwyd 279m SH 824076**

Cefn 'cefnen' + llwyd 'lliw tywyll'; un gyda llethrau cysgodol.

### **Moel Ty'r Gawen 279m SH 623076**

Y tebygrwydd yw mai cawen 'cleddyf lys' neu lygriad y gair cawnen 'cawnwellt, corswellt'; tŷ'r ac nid tyr sydd yn gywir yn y man. Tyddyn y Gawen 1647, Tir y Gawen 1683 a Tuergawen 1771 Llawysgrifau Peniarth, Foel Ty'r Gawen 1837 AO. Af fapiau cyfoes yr AO fe welir Foel Tyr Gawen.

### **Tyddynbriddell 270m SO 650983**

Enw'r fferm yn uniongyrchol; tyddyn 'ty gyda daliad bach o dir' + priddell 'talp o bridd, pridd caled'.

### **Mynydd Llwyn Gwern 270m SH 767047**

Porfa mynydd y fferm Llwyn-gwern [llwyn 'gwigfa, gwascodfa' + gwern 'alnus'].

### **Mynydd Gwyn 269m SH 834090**

Heblaw lliw fel yr eira, fe all gwyn gyfeirio at sawl synnwyr arall, sef 'can, llwydwyn, gwelw; golau'. Oherwydd yr ochr heulog o'r enw Llechwedd Gwyn. Mynydd-gwyn 1836 AO.

### **Mynydd Glandulas SH 264m 761040**

Enw porfa fynydd y fferm Glandulas.

### **Y Foel Goch 263m SH 727023**

Unwaith eto y cysylltiad cyffredin moel 'bryn' a coch 'cochllyd'. Moel Goch 1837 AO.

### **Y Foel Lwyd 261m SH 627974**

Foel 'bryn, bryncyn llwm' + llwyd 'lliw tywyll'; ond mewn rhai llefydd fe all gyfeirio at liw cochlwyd 'brown'.

### **Cefn Llandybo 259m SH 834098**

Nid oes llan 'eglwys' ar y cefn 'cefnen, bryn'; ond, fe all yr ystyr gwreiddiol y gair llan 'lle caeedig' fod yn bresennol. Ffurf amrywiol ar yr enw personol Dyfan yw Dybo, yn gysylltiedig â'r Wyddeleg *Dubán*.

### **Mynydd y Llyn 256m SH 656986**

Llyn Barfog yw'r llyn cyfagos.

### **Mynydd Graig Wen 254m SH 615116**

Mae lloc cyn-hanesyddol i'w weld ar y brig, ni fyddai'r rhain o reidrwydd yn safleoedd amddiffynnol, er y gellid eu hystyried yn debyg. Mewn sawl man ceir lloc fel llefydd i gasglu da byw gyda'r nos, neu ar adegau o ymosodiad gan eraill.

### **Moel Eirin 253m SH 740046**

Y tebygrwydd yw mai llygriad ar yr enw personol Eurin, Euryn sydd yn hytrach na phresenoldeb coed eirin 'eirin glasddu, aeron'. esgair valyryn 1550/1 & Eskair velyrin 1560/1 Cofnodion Esgair/Pantperthyn.

### **Craig yr Aderyn 233m SH 640544**

Heblaw man caregog ble mae adar yn nythu neu ffurf sy'n debyg i aderyn yn ymestyn ei adenai; mae yna gopa isel, ond amlwg iawn. Safle da i'r amddiffynfa Oes yr Haearn sydd i'w weld arno. Craig Aderyn 1837 AO.

### **Y Graig Fach-goch 214m SH 608013**

Fach-goch yw enw'r fferm, yn (607016), tra bo'r graig ar frig y bryn. Bach 'cilfach, congl, cornel, tro' + coch 'cochlyd'; yn hytrach na bach 'bychan'.

### **Braich y Golwydd 200m SH 709012**

Mae'r term braich 'cefnen' yn gyffredin led Cymru; y tebygrwydd yw mai henffurf coel, còl 'postyn' + (g)wydd 'coed, pren', benthyciad o'r Gwyddeleg *cuaille* 'postyn, polyn'; yn hytrach na colwydd, sef lluosog y gair colwydden 'gwddf hydd' sydd. Neu, llygriad y gair collwydd 'coed collen', Hen Gernyweg *colwiden* 'coed coll'. Braich-y-golwydd 1837 AO.

### **Craig y Barcut 198m SH 606003**

Craig 'clogwyn' ble ceir barcud, barcut 'barcud coch, boncath'. Mae'r Barcud Coch Ewropeaidd: *Milvus milvus* yn weddol gyffredin yn yr ardal unwaith eto.

### **Cefn y Gader 192m SH 824062**

Unwaith eto defnydd o'r sillafiad cader sydd i'w weld yn yr enw. Gall yr enw gyfeirio at y ffurf gynhennus \*cader 'cadarnle', oherwydd y siawns y bod rhyw fath o safle amddiffynnol wedi ei leoli yma ar un adeg; neu, ei fod yn edrych yn debyg i ble ddylai safle amddiffynnol fod wedi ei leoli. Mae pen y bryn uwchlaw llethrau serth iawn ac yn edrych allan dros ddyffryn Dyfi, ble roedd nifer o lwybrau hanesyddol bwysig yn cwrdd. Fodd bynnag, gellid dadlau bod llygredd y gair cadair 'sedd' neu gadair 'annedd' wedi digwydd yma, gan fod pant neu ddyffryn bas yn ymestyn i fyny at gopa'r cefn 'cefnen', y nodwedd ddirweddol sy'n ffurfio'r sedd tybed; hefyd, Cefn y Gader yw enw'r fferm.

### **Pen y Clipiau 180m SH 845106**

Lluosog y gair clip 'allt serth'; benthyciad o'r Saesneg *clip* ac yn gyfatebol i'r Almaeneg *klippe* 'clogwyn'. Pen-y-clipiau 1836 AO. Cymharer a Clipiau, Llanaelhaearn.

### **Tâl y Gareg 178m SH 574035**

Dyma'r enw ar y bryn isel ond amlwg i'r Gogledd o Dywyn, a gwelir yr enw ar y map Ordnans yn 1887. Nid oedd unrhyw gofnod ar y map cynnar 1837, ond Tâl y Cerrig oedd enw'r fferm. Mae'r map 1887 yn cofnodi'r copa fel Beacon Tâl-y-gareg, ac felly datblygodd yr enw Saesneg Beacon Hill i'r bryn. Talegarrek 1308, Tallygarreg 1610 Llawysgrifau Peniarth.

### **Y Foel Caethle 169m SO 607987**

Fe welir amddiffynfa fach o'r Oes Haearn ar y copa; enw'r fferm islaw yw Caethle. Catheleigh 1509 SCC, Mowl Caethle 1837 AO.